

BILAGA: PRODUKTIONS- OCH RIKSOMRÅDEN

Begreppet produktionsområde har under lång tid väglett den svenska insamlingen av lantbruksstatistik. Redan på tiotalet insåg tjänstemännen vid Statistiska centralbyrån (SCB) att landets administrativa indelning var föga lämplig vid en sammanställning av uppgifter de samlade in om landets jordbruk. Från denna tid har SCB därför delat in Sverige i ett större antal så kallade "naturliga produktionsområden".

Församlingarna, eller i några fall delar av församlingar, är indelningens minsta enhet. Såväl i slutet av trettioalet som under 1990-talet urskiljdes drygt 60 "naturliga jordbruksområden". Dessa sammanförs sedan länge i åtta större produktionsområden och slutligen i tre riksområden. En jämförelse med kulturlandskapet under förhistorisk tid visar för övrigt på stora likheter över årtusendena, bestämt av geologi och klimat (se *Jordbrukets första femtusen år*, s. 25 ff).

Riksområde I, södra och mellersta Sveriges slättbygder, består av fyra produktionsområden: Götalands södra slättbygder, Götalands mellanbygder, Götalands norra slättbygder och Svealands slättbygder. Vid senaste sekelskiftet hade riksområdet 64 procent av Sveriges åkermark och 44 procent av brukningsenheterna. I genomsnitt brukade gårdarna 49 hektar åker. Detta är sålunda landets centrala jordbruksbygd, ett förhållande som för övrigt har gällt under lång tid och som förstärkts under senare årtionden. Vid ingången till 1950-talet fanns här 57 procent av landets registrerade åkerjord och 35 procent av landets brukningsenheter. Medelarealen var då 20,3 hektar, en siffra som tjugo år senare hade stigit till 32 hektar. Det genomsnittliga jordbruket är i dag allra störst i Götalands södra slättbygder följt av den i Svealands slättbygder.

I. Götalands södra slättbygder. Jordarten är i huvudsak kalkhaltig moränlera. Det gör området, som i dag brukar drygt 12 procent av Sveriges åkerareal, till landets främsta jordbruksdistrikt. Eftersom vi här återfinner endast åtta procent av landets brukningsenheter är dessa i regel större än genomsnittet för landet, 55 hektar åker mot knappt

33 för riket i sin helhet.

1951 återfanns här drygt 6 procent av landets brukningsenheter. Dessa disponerade något över 10 procent av åkermarken. Medelstorleken på brukningsenheterna var vid denna tid endast 21,5 hektar, vilket samtidigt var långt över de 12,5 hektar som var genomsnittet för riket.

II. Götalands mellanbygder med bland annat sandjordarna i Skånes mellanbygder, slättbygden i Blekinge och Kalmar län samt kalkstensöarna Öland och Gotland. Knappt 10 procent av brukningsenheterna innehar här 12 procent av åkerjorden. Medelarealen åker per gård var 43 ha vid sekelskiftet 2000. I början av perioden var medelarealen cirka 17 hektar.

III. Götalands norra slättbygder med Östgötaslätens och södra Vänerslätens kalkhaltiga morän och lera. I området återfinns i dag 12 procent av landets jordbruk. Tillsammans förfogar de över 16 procent av rikets åkermark. I genomsnitt har gårdarna 47 hektar åker, d.v.s. åtskilligt över landsgenomsnittet. 1951 fanns inom produktionsområdet 9 procent av landets brukningsenheter, vilka disponerade 14 procent av åkermarken. Genomsnittstorleken var vid denna tid nästan 19 hektar. Området har med andra ord flyttat fram sin position under det senaste halvsekle.

IV. Svealands slättbygder med mo och sandblandad lerjord på norra Vänerslätten samt kalkhaltig lera på slätterna norr och söder om Mälaren och Hjälmaran. I detta produktionsområde återfinns vi cirka 15 procent av landets brukningsenheter, vilka utnyttjar 23 procent av rikets åkerjord. Medelarealen per brukningsenhet är här 52 hektar, vilket är den näst högsta siffran som något produktionsområde uppvisar. Området brukade i början av femtiotalet en obetydligt mindre del av landets åkerjord, och hyste en något mindre del av brukningsenheterna (knappt 12 procent). Medelarealen åker uppgick då till 23,5 hektar, vilket samtidigt var mer än i något annat område, men under hälften av dagens siffra.

Riksområde 2, södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder, består av två produktionsområden: Götalands skogsbygder och mellersta Sveriges skogsbygder. Här återfanns vid senaste sekelskiftet 39 procent av landets jordbruk, vilka brukade 26 procent av åkermarken. Den genomsnittliga arealen var 23 hektar, det vill säga mindre än hälften av den åker som vid samma tid brukades av genomsnittsgården i det första riksområdet. Från början av femtiotalet har det andra riksområdet något mer än fördubblat sin medelareal per brukningsenhet. Dess andel av rikets åkermark minskade däremot från knappt 30 till 26 procent medan områdets andel av brukningsenheterna inte förändrades.

V. Götalands skogsbygder utmärks av stora, flacka moränområden i den södra delen och kuperad skogsterräng i norr med uppodlade sandjordar i dalgångarna. Till detta område hör även Göteborgs- och Bohus län med dess lerjordar. Området hade i slutet av nittioalet 29 procent av landets brukningsenheter. Eftersom de nyttjade knappt 19 procent av rikets åkermark var genomsnittsgården betydligt mindre än i de centrala jordbruksbygderna i riksområde 1, 22 hektar. Sett över det senaste halvseket, från början av femtiotalet, hade medelarealen åker per brukningsenhet samtidigt mer än fördubblats. Däremot minskade områdets andel av landets åkermark från 21 till knappt 19 procent medan andelen brukningsenheter steg obetydligt från 28 till 29 procent.

VI. Mellersta Sveriges skogsbygder med moränjordar och skogsbeklädda hållmarker täcker in stora delar av Bergslagen från Östergötlands norra skogsbygder till Gävleborgs län. Genomsnittsgården brukade vid sekelskiftet 2000 nästan 26 hektar, det vill säga knappt hälften av motsvarande gård i det första produktionsområdet. Från början av femtiotalet hade brukningsenheternas genomsnittliga åkerareal ändå stigit betydligt, från 10 till 26 hektar. Området hade trots detta inte förmått hävda sin andel av landets åkermark, vilken sjönk från knappt 9 till 7 procent. Ser vi till andelen brukningsenheter var nedgången inte riktigt lika stor, från knappt 11 till knappt 10 procent.

Riksområde 3, norra Sverige, består av två produktionsområden, Nedre Norrland och Övre Norrland. Här fanns i slutet av förra seklet knappt 17 procent av landets brukningsenheter och drygt 10 procent av åkermarken. Ett knappt halvsekel tidigare var motsvarande siffror 26 procent av brukningsenheterna och 13 procent av åkermarken. Genomsnittsgården i detta riksområde ökade sin åkerareal från början av femtiotalet från drygt 6 till 21 hektar.

VII. Nedre Norrland, inkluderar norra Värmland och Dalarnas mellanbygder, nedre Norrlands kustland samt Jämtlands och Västernorrlands län. Odlingsmarken utgörs i första hand av sedimentområdena längs kusten och i älvdalarna samt av de kalkrika jordarterna i mellersta Dalarna och i centrala Jämtland. Inte fullt en tiondel av landets brukningsenheter återfanns i slutet av nittioalet i detta produktionsområde. Tillsammans nyttjade de 6 procent av landets åkermark, och genomsnittsgården var på 21 hektar. Motsvarande siffror i början av femtiotalet var knappt 7 hektar åker, 7 procent av åkerjorden och knappt 14 procent av landets brukningsenheter.

VIII. Övre Norrland med fjäll och moränbygden samt kustlandet. Odlingsmarken återfinns i kustslättens sedimentmarker och älvdalarna, men lokalt kalkrika jordarter och finkorniga issjösediment har även givit upphov till jordbruk i fjällområdena. 7 procent av landets brukningsenheter nyttjade i mitten av nittioalet strax under 5 procent av åkermarken. Den genomsnittliga åkerjorden var även här drygt 21 hektar. Tillbakagången från de första åren av femtiotalet var samtidigt betydande. Då fanns här nästan 13 procent av landets brukningsenheter, vilka brukade 6 procent av åkermarken. Till genomsnittsgården hörde då 6 hektar åker. Knappt hälften så många gårdar fanns sålunda i området vid sekelskiftet 2000. I genomsnitt brukade de tre och en halv gånger mer åkerjord än motsvarande gård i början av perioden.